

Emilia Witkowska-Grabias,
Marcin Strzelec,
Beata Maria Nowak

Zjawisko przemocy w środowisku penitencjarnym – aspekty prawne

The phenomenon of violence in the prison environment – legal aspects

Jedną z podstawowych potrzeb człowieka, a zarazem niezbywalną wartością jest poczucie bezpieczeństwa. Niedostateczne zaspokojenie tej potrzeby utrudnia, a niekiedy blokuje jego rozwój i realizację celów życiowych. Zjawiskiem, które może zakłócać dobrostan jednostki jest doświadczanie i postrzeganie przez nią zachowań agresywnych i przemocowych występujących w środowisku jej funkcjonowania. W społeczności więziennej problem agresji i przemocy nabiera szczególnego znaczenia ze względu na warunki izolacyjne oraz cechy osobowe osób inkarcerowanych, pracowników i funkcjonariuszy Służby Więziennej, a także z uwagi na czasoprzestrzeń, w której zachodzą wzajemne interakcje pomiędzy tymi podmiotami.

Kluczowym narzędziem zapobiegającym zjawiskom przemocy w przestrzeni penitencjarnej są akty normatywne, które wyznaczają ramy i zasady współzystencji funkcjonariuszy Służby Więziennej oraz osadzonych. W artykule wskazano regulacje prawne właściwe dla omawianej tematyki, przedstawiając wykładnię najważniejszych przepisów oraz stawiając wnioski *de lege lata* i *de lege ferenda*.

Słowa kluczowe: Służba Więzienna, przemoc, relacje interpersonalne, izolacja więzienna, zasada humanitaryzmu, podkultura więzienna.

One of the basic needs of human being, and at the same time an inalienable value, is a sense of security. Insufficient fulfillment of this need

makes difficult and sometimes hinders human development and realisation of life goals. A phenomenon that can interfere with the well-being of an individual is the experience and perception of aggressive and violent behaviors occurring in the environment of his or her functioning. In the prison community, the problem of aggression and violence is particularly important due to the isolation conditions and personal characteristics of incarcerated persons, employees and officers of the Prison Service, as well as due to the space-time situation in which interactions between these entities take place.

A key tool to prevent acts of violence in the penitentiary space are normative acts that set the framework and principles of co-existence between Prison Service officers and detainees. The article indicates the legal regulations applicable to this phenomenon, presenting an interpretation of the most important provisions and making proposals *de lege lata* and *de lege ferenda*.

Key words: Prison Service, violence, interpersonal interaction, prison insulation, principle of humanity, prison subculture.

Wprowadzenie

Przemoc oraz brak poszanowania drugiej osoby – w aspekcie ich etiologii i fenomenologii – są zjawiskami o bardzo złożonym, niejasnym i w ludzkim wymiarze tragicznym charakterze. Jedną z licznych definicji przedstawia przemoc jako „silne oddziaływanie na osobę lub własność w celu zniszczenia, ukarania lub kontroli”¹. Inna definiuje przemoc w następujący sposób: „[...] są to wszelkie i nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnej relacji”². Przemoc rozumiana jest zatem jako zachowanie celowe, wymierzone w innego człowieka, o charakterze destruktywnym lub awersyjnym. Przemoc narusza ład i porządek społeczny i najczęściej jest rozumiana jako umyślne użycie siły fizycznej lub presji psychicznej wobec innego człowieka, stymulowane najczęściej gniewem, złością,

¹ B. Krahè, *Agresja*, Gdańsk 2005, s. 19.

² I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994, s. 7.

skłonnością do manipulacji czy podporządkowania innych swojej woli. W konsekwencji przemoc jest świadomym wykorzystaniem własnej przewagi fizycznej lub psychicznej w celu wywarcia nacisku na słabszych od siebie. Powiązana jest ona niejako z przymusem zarówno fizycznym, jak i psychicznym ukierunkowanym na wyrządzenie innej osobie szkody³.

Specjaliści zajmujący się tą problematyką bardzo często sprowadzają szczegółowe rozważania w tym obszarze jedynie do wąskiej perspektywy swojej dyscypliny, np. kryminologii, prawa karnego, psychiatrii, filozofii, etyki, socjologii czy historii. Bardzo trafnie stwierdza James Gilligan, że: „[...] ci, którzy mają do czynienia na co dzień z indywidualną przemocą – sędziowie i adwokaci, kryminolodzy i psychiatrzy sądowi, policjanci i pracownicy więziennictwa – są w pełni świadomi tego, jak tragicznym jest ona zjawiskiem, i to nie tylko dla ofiar, ale i dla sprawców. Jednak ogólnie przyjęte w tych profesjach zasady dystansu zostawiają niewiele miejsca na uwypuklenie tego tragicznego aspektu przemocy nawet tym, którzy najjaśniej widzą to zjawisko. [...] Istniejące obecnie moralne i prawne ramy prawodawstwa, sądenia i karania, zamiast zapobiegać przemocy, prowadzą często do jej nasilenia i utrwalenia. I chyba nikt nie zdaje sobie z tego sprawy lepiej niż sędziowie i adwokaci, których myślenie o przemocy ograniczają z konieczności wąskie ramy konwencjonalnego dyskursu prawniczego”⁴.

Trafnie sens tej obserwacji potwierdza doświadczenie płynące ze słynnego Stanfordzkiego Eksperymentu Więziennego przeprowadzonego w 1971 r. przez Philipa Zimbardo⁵. To kontrowersyjne przedsięwzięcie potwierdziło banalność zła, na które w 1963 r. zwróciła uwagę Hannah Arendt⁶. Eksperyment niemal klinicznie pokazał kruchość granicy między złem a dobrem, między przemocą a egzekwowaniem regulaminu. Jak podkreśla P. Zimbardo: „[...] w symulowanym więzieniu, które moi współpracownicy i ja utworzyliśmy w podziemiach Wydziału Psychologii Uniwersytetu Stanforda. W ciągu zaledwie paru dni i nocy prawdziwy raj, jakim są Palo Alto w Kalifornii i Uniwersytet Stanforda, stał się piekłem. U zdrowych, młodych mężczyzn wystąpiły patologiczne objawy,

³ D. Rode, *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*, Katowice 2010, s. 45-46.

⁴ J. Gilligan, *Wstyd i przemoc. Refleksje nad śmiertelną epidemią*, Poznań 2001, s. 20.

⁵ Szczegółowy opis eksperymentu przedstawiony został w: P. Zimbardo, *Efekt Lucyfera. Dlaczego dobrzy ludzie czynią zło?*, Warszawa 2008.

⁶ H. Arendt, *Eichmann w Jerozolimie: rzecz o banalności zła*, Kraków 1987.

wynikające z ekstremalnego stresu, poczucia frustracji i beznadziejności, których doświadczali jako więźniowie. Inni studenci, którym w drodze losowania przydzielono role strażników, wielokrotnie przekraczali linię oddzielającą żartobliwe odgrywanie tej roli od poważnego znęcania się nad »swoimi więźniami«. W czasie krótszym niż tydzień nasz mały »eksperyment«, nasze symulowane więzienie, zszedł na drugi plan naszej zbiorowej świadomości, zastąpiony przez rzeczywistość więźniów, strażników i kierownictwa więzienia, która wszystkim wydawała się niezwykle realna”⁷.

Podobne spostrzeżenia przedstawia Michel Foucault, który z emfazą stwierdza, że „więzienie fabrykuje przestępców; rzeczywiście, prawie automatycznie doprowadza przed sąd tych, którzy mu zostali powierzeni w opiekę. Ale fabrykuje ich także w innym sensie, jako że wprowadziło w relację między prawem a wykroczeniem przeciw prawu, między sędzią a gwałcicielem prawa, między skazańcem a katem bezcielesną realność »przestępczości«, która wiąże ich z sobą nawzajem i, od półtora wieku, wpędza w tę sama pułapkę”⁸.

Eksperyment Zimbardo skłania do refleksji, ucząc pokory wobec konfrontacji jednostki z siłą instytucji. Co więcej, uświadamia, że tradycyjne koncentrowanie się na wewnętrznych, osobowych czynnikach zachowań dewiacyjnych czy przestępnych jest bardzo daleko idącym uproszczeniem przebiegów kauzalnych w otaczającej nas rzeczywistości. Zwłaszcza w perspektywie więzienia przekonujemy się o sile oddziaływania pozornie drugorzędnych czynników sytuacyjnych i systemowych. Eksperyment ten bardzo czytelnie wykazał istotne znaczenie takich czynników jak: role społeczne, normy, przepisy czy zewnętrzne artefakty, takie jak np. mundur. Co więcej, dowiódł, że powinniśmy je stale analizować i brać pod uwagę w perspektywie funkcjonowania zarówno jednostek, jak i konkretnych struktur budowanego systemu wymiaru sprawiedliwości⁹.

⁷ P. Zimbardo, op. cit., s. 428.

⁸ M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Warszawa 2009, s. 248.

⁹ T. Kalisz, *Znęcanie się nad osobą pozbawioną wolności. Bezpieczeństwo osobiste skazanych*, [w:] Wrocławskie Studia Erazmiańskie, zeszyt XI, Wrocław 2017, s. 227.

Ochrona podstawowych praw więźniów w świetle prawa krajowego i międzynarodowego

W perspektywie wysoko rozwiniętych społeczeństw, zwłaszcza europejskiego kręgu cywilizacyjnego, wyraźnie podkreśla się, że najwyższą wartością społeczną jest człowiek, co powinno znajdować odzwierciedlenie w całym systemie prawa. Wartość ta ma znaczenie podstawowe i nie wolno o niej zapominać w społecznym działaniu, a prawo powinno być narzędziem służącym dobru człowieka. Zasada humanitaryzmu i poszanowania godności ludzkiej, będąca formalnoprawnym wyrazem tego aksjologicznego założenia, zajmuje szczególną pozycję w ramach prawa karnego. Jest ona wyrażona bezpośrednio w dyspozycji art. 4 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego¹⁰. Zgodnie z treścią powołanej regulacji, kary, środki karne, środki kompensacyjne, przepadek, środki zabezpieczające i środki zapobiegawcze wykonuje się w sposób humanitarny, z poszanowaniem godności ludzkiej skazanego. Zakazuje się stosowania tortur lub nieludzkiego albo poniżającego traktowania i karania skazanego.

Zasadę tę proklamuje także Kodeks karny¹¹ w art. 3, stanowiąc, że kary oraz inne środki karne przewidywane w tym kodeksie stosuje się z uwzględnieniem zasad humanitaryzmu, w szczególności z poszanowaniem godności człowieka.

Zasada humanitaryzmu i poszanowania godności ludzkiej skazanego pojawia się w szeregu regulacji z obszaru prawa karnego, będąc swoistym wyznacznikiem szczegółowych rozwiązań w zakresie wykonywania orzeczeń. Usankcjonowana jest ona między innymi w ustawie o Służbie Więziennej¹² w art. 2 ust. 2 pkt 3, 4 i 6. Stanowi ona, że do podstawowych zadań stawianych tej formacji należą: zapewnienie osobom skazanym na karę pozbawienia wolności lub tymczasowo aresztowanym, a także osobom, wobec których są wykonywane kary pozbawienia wolności i środki przymusu skutkujące pozbawieniem wolności, przestrzegania ich praw, a zwłaszcza humanitarnych warunków bytowych, poszanowania godności, opieki zdrowotnej i religijnej, humanitarne traktowanie osób pozbawionych wolności oraz zapewnienie w zakładach karnych i aresztach śledczych porządku i bezpieczeństwa.

¹⁰ Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127) – dalej k.k.w.

¹¹ Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2022 r., poz. 1138 ze zm.) – dalej k.k.

¹² Ustawa z 9.04.2010 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. z 2022 r., poz. 2470 ze zm.) – dalej ustawa o SW.

Przedmiotowa zasada została także zagwarantowana w ustawie zasadniczej, tj. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹³, czego wyrazem jest ogólna zasada konstytucyjna wyrażona w art. 30, stanowiącym, że: „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”. Podkreślić należy, że przedmiotowa regulacja dotychczas nie występowała w polskich konstytucjach. Z hipotezy ww. normy prawnej należy wywieść, że istotą godności człowieka jest jego podmiotowość (autonomia), wynikająca z tego, że człowiek jest wyposażony w rozum i wolność działania (wolną wolę). Powyższe przejawia się w tym, że każdemu człowiekowi przysługuje swoboda samookreślenia, wyrażająca się z jednej strony w swobodzie budowania własnego systemu wartości i postępowania zgodnie z tym systemem, natomiast z drugiej – w ponoszeniu odpowiedzialności za dochowanie systemu wartości i jego przystawalność do norm życia społecznego¹⁴. To właśnie za sprawą rozumu i wolności działania człowiek może określać własny los i własne życie oraz kształtować otoczenie, w którym egzystuje. Tym samym posiada charakterystykę odrębną i zarazem nadrzędną wobec wszystkich innych istot żyjących, nakazując traktowanie go w każdej sytuacji bez wyjątku jako istotę ludzką, uznając i respektując te cechy, które stanowią o istocie społeczeństwa. Godność w takim ujęciu jest cechą immanentnie przysługującą człowiekowi jako istocie ludzkiej¹⁵. Obowiązkiem władz publicznych jest natomiast zapewnienie „minimum szacunku dla każdego o odmiennych zdolnościach, charakterze i obyczajach”¹⁶. Pojęcie „władz publicznych” użyte między innymi w dyspozycji art. 30 Konstytucji RP ma znaczenie uniwersalne, odnosząc się nie tylko do wszelkich organów, urzędów i instytucji, wykonujących kompetencje władcze bądź przygotowujących lub organizujących wykonywanie tych kompetencji, lecz także do podmiotów usytuowanych poza systemem władz publicznych.

Zakaz poddawania torturom czy okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu oraz zakaz stosowania kar cielesnych został

¹³ Ustawa z 2.04.1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.) – dalej Konstytucja RP.

¹⁴ L. Garlicki, komentarz do art. 30, [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, t. II, wyd. 2, Warszawa 2016, s. 33.

¹⁵ Zob. wyrok TK z 5.03.2003 r., K 7/01 oraz z 7.03.2007 r., K 28/05.

¹⁶ B. Banaszak, M. Jabłoński, [w:] Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 r., red. J. Boć, Wrocław 1998, s. 68.

usankcjonowany w art. 40 Konstytucji RP¹⁷. Do czasu uchwalenia Konstytucji RP zakaz ten wyrażała konstytucja marcowa, która uznawała za niedozwolone kary „połączone z udrczeniami fizycznymi”, zakazując ich ustanawiania przez ustawodawcę. Zakaz stosowania tortur, zakaz traktowania okrutnego, nieludzkiego i poniżającego jako jedna z nielicznych wolności obywatelskich posiada charakter absolutny, odnosząc się w sposób oczywisty do wszystkich ludzi, a nie tylko do obywateli państwa polskiego, a nadto odnosi się również do „karania” – rozumianego jako wymierzanie przez organy państwowe osobistych dolegliwości w przypadku naruszenia przepisów prawa. Zgodnie zaś z art. 41 ust. 4 Konstytucji RP każdy pozbawiony wolności powinien być traktowany w sposób humanitarny. Traktowanie humanitarne to natomiast obchodzenie się z osobą pozbawioną wolności, które uwzględnia i respektuje minimalne potrzeby każdego człowieka, odnosząc je do przeciętnych standardów danego społeczeństwa¹⁸. Sąd Najwyższy oraz Trybunał Konstytucyjny posługują się kryterium koniecznego rozmiaru ograniczeń i nieuniknionego cierpienia, jakie wynika z samego faktu pozbawienia wolności¹⁹.

Zasada humanitaryzmu znajduje swoje potwierdzenie także w licznych dokumentach międzynarodowych dotyczących ochrony praw człowieka. Wskazać należy zwłaszcza na:

- art. 5 Powszechnej deklaracji praw człowieka z 1948 r., z którego wynika, że „Nie wolno nikogo torturować ani karać lub traktować w sposób okrutny, nieludzki lub poniżający”;
- art. 7 i 10 ust. 1 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych z 1966 r.²⁰, które stanowią, że „Nikt nie będzie poddawany torturom lub okrutnemu, nieludzkiemu albo poniżającemu traktowaniu lub karaniu.”, „Każda osoba pozbawiona wolności będzie traktowana w sposób humanitarny i z poszanowaniem przyrodzonej godności człowieka”;
- art. 3 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r.²¹, stanowiący, że „Nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu”.

¹⁷ Podobna regulacja znajduje się aktualnie w wielu konstytucjach, w tym m.in. w konstytucji Hiszpanii (art. 15) oraz w konstytucjach państwa postkomunistycznych: Słowenii z 23.12.1991 r., Litwy z 25.10.1992 r. (art. 21), Rosji z 12.12.1993 r. i in.

¹⁸ P. Sarnecki, komentarz do art. 41, [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, t. II, wyd. 2, Warszawa 2016, s. 219.

¹⁹ Zob. uchwała z 18.10.2011 r., III CZP 25/11 oraz wyrok z 31.03.2015 r., U 6/14.

²⁰ Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

²¹ Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, uzup. Dz. U. z 1995 r., Nr 36, poz.175, zm. Dz. U. z 1998 r. Nr 147, poz. 962.

W tym miejscu warto także wspomnieć o Konwencji Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania z 1984 r.²² oraz o Europejskiej konwencji o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu z 1987 r.²³.

Odwołując się do aktów prawnych normujących podstawowe prawa więźniów, nie sposób pominąć Reguł Mandeli, czyli Wzorcowych reguł minimalnych Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczących postępowania z więźniami z 2015 r. Zgodnie z treścią reguły pierwszej „Wszyscy więźniowie traktowani będą z szacunkiem wynikającym z ich przyrodzonej godności i wartości jako istot ludzkich. Wobec żadnej osoby uwięzionej nie będą stosowane tortury ani też inne okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie albo karanie i wszyscy więźniowie będą przed nimi chronieni. Żadne okoliczności nie mogą stanowić usprawiedliwienia dla tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania. Przez cały czas zapewnione będzie bezpieczeństwo więźniów, dostawców usług i odwiedzających”. Innym, istotnym aktem prawnym są Europejskie reguły więzienne z 2006 r., wśród których prymat wiedzy zasada podstawowa stanowiąca, że „Wszystkie osoby pozbawione wolności są traktowane z poszanowaniem ich praw człowieka”.

Liczne regulacje prawne zarówno na szczeblu krajowym, jak i międzynarodowym stanowią gwarancję ochrony podstawowych praw więźniów jako jednostki ludzkiej.

Zjawisko podkultury więziennej w świetle prawa polskiego

Analizując przedstawione wyżej regulacje akcentujące znaczenie zasady humanitaryzmu, nasuwają się pytania o źródła zagrożeń oraz o skuteczność działań mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa osobistego skazanym. Z. Hołda, odnosząc się do przedmiotu prawa karnego wykonawczego, stwierdza, że: „Przedmiotem prawa karnego wykonawczego jest [...] bardzo delikatna materia, gdzie państwo demonstruje swoją siłę i stosuje drastyczne środki, a człowiek łatwo może paść jego ofiarą”²⁴. W związku z tym istniejący zespół rozwiązań prawnych

²² Dz. U. z 1989 r. Nr 63, poz. 378.

²³ Dz. U. z 1995 r. Nr 46, poz. 238.

²⁴ Z. Hołda, [w:] J. Hołda, Z. Hołda, *Prawo karne wykonawcze*, Kraków 2006, s. 16.

i podejmowane działania organizacyjne powinny skutecznie zmierzać do eliminacji wszelkiego rodzaju zagrożeń wpływających na poczucie bezpieczeństwa osobistego skazanych. W praktyce nie da się wskazać wszystkich źródeł zagrożeń głównie dlatego, że jest ich bardzo wiele. Ich istota nie jest homogeniczna, a intensywność i zakres oddziaływania niejednokrotnie jest bardzo zróżnicowany. Wśród zjawisk i sytuacji stwarzających zagrożenie dla bezpieczeństwa osobistego tradycyjnie wskazuje się na: podkulturę więzienną, proces prizonizacji, zamierzone i niezamierzone działania lub zaniechania administracji penitencjarnej, działania środowisk przestępczych wewnątrz i na zewnątrz jednostek penitencjarnych, przeludnienie jednostek penitencjarnych, poziom więziennej służby zdrowia i wiele innych czynników, które tak naprawdę mogą być zidentyfikowane dopiero przez pryzmat konkretnych przypadków²⁵.

Zakład karny czy areszt śledczy, będące miejscem wykonywania środków izolacyjnych, niezależnie od typu bądź rodzaju oraz stopnia zabezpieczenia, stanowią specyficzne środowisko społeczne. Cechą szczególną tych instytucji jest to, że należą one do klasy organizacji społecznych, które Erving Goffman²⁶ nazwał instytucjami totalnymi, czyli organizacjami, które stwarzają dla osób z nimi związanych rodzaj odrębnego świata, rządzącego się własnymi prawami i odseparowanego od reszty społeczeństwa mniej lub bardziej szczelnymi barierami. Życie w jednostce penitencjarnej podporządkowane jest wymaganiom regulaminu nastawionego przede wszystkim na zapewnienie skutecznej izolacji skazanego od świata zewnętrznego i wyegzekwowanie przestrzegania przez więźniów dyscypliny. „Stosunek władz więziennych do skazanych jest w najlepszym razie bezosobowy, surowy i bezwzględny, a na ogół funkcjonariusze traktują ich jako osoby niebezpieczne i szkodliwe dla społeczeństwa. W konsekwencji pozbawienie wolności stwarza liczne sytuacje stresowe. Przejawia się to w różnorodnych zachowaniach typu walki i obrony, często przekształcając się w prawdziwą, pełną goryczy nienawiść”²⁷. Więzienie umożliwia, co więcej, sprzyja organizowaniu środowisk przestępczych, składających się z ludzi solidarnych, uznających hierarchię, gotowych na wszelkie przyszłe współdziałanie [...]. Pierwszym pragnieniem, jakie

²⁵ T. Kalisz, op. cit., s. 230.

²⁶ E. Goffman, *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa 1975.

²⁷ T. Kalisz, *Kara pozbawienia wolności w perspektywie rozważań penologicznych i psychospołecznych*, [w:] *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełaczna, P. Wiktorska (red.), Warszawa 2013, s. 281.

zrodzi się u młodego przestępcy odsiadującego pierwszy wyrok, będzie chęć dowiedzenia się od bywalców, jak obchodzić rygory prawa [...]”²⁸.

W literaturze przedmiotu zgodnie podkreśla się, że jednym z kluczowych źródeł zagrożeń, tak w wymiarze personalnym, jak i instytucjonalnym, jest tzw. podkultura więzienna. Mówiąc o podkulturze więziennej w aspekcie bezpieczeństwa osobistego, należy zwrócić szczególną uwagę na fakt, że podkultura dąży do przejęcia władzy nad społecznością skazanych. Takie działanie prowadzi do sytuacji, że w zakładach karnych zaprogramowanych jako jeden z elementów systemu wymiaru sprawiedliwości panuje ukryte bezprawie i brutalność, a poniżanie ofiar i łamanie poczucia godności własnej są codziennością, a nie zdarzeniami incydentalnymi.

W Polsce podkultura więzienna jest wciąż zjawiskiem mało poznany, pomimo iż coraz częściej byli osadzeni, którzy w niej uczestniczyli, opowiadają o funkcjonowaniu „git ludzi” w zakładach karnych. W praktyce można spotkać się z dwojaką oceną jej funkcjonowania, ponieważ osoby uczestniczące wskazują, że jest ona przejawem hartu ducha, niezłomności, honoru, niezależności, a zwalczający to zjawisko, tj. funkcjonariusze Służby Więziennej, są przekonani, że podkultura jest zjawiskiem wpływającym na jeszcze większą demoralizację oraz sprzyjającym popełnianiu przestępstw²⁹.

Podkultura więzienna niejednokrotnie określana jest mianem „drugiego życia”, które może być zdefiniowane jako procesy blokujące mechanizmy wykonywania kary, mające na celu skłonienie osadzonych do przestrzegania norm prawnych³⁰. Powyższe prowadzi do konkluzji, że zjawisko podkultury więziennej pozostaje w opozycji do procesu resocjalizacji, powodując jeszcze większą demoralizację uczestników i ich powrót do przestępstwa, a w konsekwencji do zakładu karnego. Z danych statystycznych wynika, że większość uczestników podkultury więziennej jest recydywistami³¹. Tym samym podkulturę więzienną ocenia się jako zjawisko negatywne, pozostające w opozycji do resocjalizacyjnych celów kary pozbawienia wolności, gdzie „elity” podkultury więziennej stanowią swoistą władzę konkurencyjną wobec administracji zakładu karnego. Zdarzenia nadzwyczajne, takie jak np. bunt w więzieniu, wzięcie zakładnika

²⁸ M. Foucault, op. cit., s. 261.

²⁹ M. Szaszkiewicz, *Tajemnice gypserki*, Kraków 1997, s. 11-12.

³⁰ S. Przybyliński, *Podkultura więzienna – wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Kraków 2005, s. 22.

³¹ A. Michalska, D. Michalski, *Zachowania niepożądane w zakładach karnych. Wybrane zagadnienia*, Warszawa-Olsztyn 2020, s. 6.

czy zbiorowa odmowa przyjmowania posiłków, związane są zazwyczaj z działaniami prowokowanymi przez członków podkultury więziennej³².

W celu przeciwdziałania zjawisku podkultury więziennej polski prawodawca wprowadził szereg przepisów dotyczących nie tylko praw skazanych, lecz także ich obowiązków. Artykuł 116a k.k.w. zawiera zakazy dotyczące skazanego. Niniejszy przepis został dodany na mocy nowelizacji k.k.w. w roku 2003, a jego wprowadzenie było niezbędne z uwagi na realizację regulacji art. 4 § 2 k.k.w. zawierającego dyspozycję, zgodnie z którą ograniczenie praw i wolności obywatelskich może nastąpić wyłącznie w akcie prawnym o randze ustawowej oraz w orzeczeniu sądu wydanym na jej podstawie³³. Niżej wymienione zakazy, z wyjątkiem zakazu zawartego w pkt. 9, mają charakter bezwzględny³⁴. Zgodnie z art. 116a k.k.w. „skazanemu nie wolno:

- 1) uczestniczyć w grupach organizowanych bez zgody lub wiedzy właściwego przełożonego;
- 2) posługiwać się wyrazami lub zwrotami powszechnie uznawanymi za wulgarne lub obelżywe albo gwarą przestępców;
- 3) uprawiać gier hazardowych;
- 4) spożywać alkoholu oraz używać środków odurzających lub substancji psychotropowych;
- 5) odmawiać przyjmowania posiłków dostarczanych przez administrację zakładu karnego w celu wymuszenia określonej decyzji lub postępowania, a także powodować u siebie uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, jak również nakłaniać lub pomagać w dokonywaniu takich czynów;
- 6) wykonywać tatuaży i zezwalać na ich wykonywanie na sobie, jak również nakłaniać lub pomagać w dokonywaniu takich czynów;
- 7) porozumiewać się z osobami postronnymi oraz osadzonymi w innej celi, jeżeli naruszałoby to ustalony w zakładzie karnym porządek;
- 8) samowolnie zmieniać celi mieszkalnej, miejsca wyznaczonego do spania, stanowiska pracy i miejsca wykonywania zleconej czynności;
- 9) zmieniać wyglądu zewnętrznego w sposób utrudniający identyfikację, w szczególności poprzez zgolenie lub zapuszczenie przez skazanego

³² H. Machel, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Kraków 2006, s. 169.

³³ K. Postulski, *Kodeks Karny Wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 70.

³⁴ S. Lelental, *Kodeks Karny Wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 386.

włosów, brody lub wąsów albo zmianę ich koloru, chyba że uzyska na to zgodę dyrektora zakładu karnego”.

Naruszenie przez skazanego któregośkolwiek zakazu oraz podporządkowanie się im jest elementem uwzględnianym przy ocenie zachowania się osadzonego w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności³⁵. W sytuacji, kiedy skazany w sposób zawiniony narusza wyżej wymienione zakazy, ponosi odpowiedzialność dyscyplinarną na podstawie art. 142 § 1 k.k.w.³⁶. Mogą mu zostać wymierzone kary dyscyplinarne wymienione w art. 143 k.k.w., tj. kara nagany, pozbawienie nagród lub ulg, pozbawienie możliwości uczestniczenia w zajęciach kulturalno-oświatowych oraz sportowych, pozbawienie możliwości otrzymywania paczek żywnościowych czy dokonywania zakupów produktów żywnościowych (jednak nie dłużej niż przez 3 miesiące), udzielanie widzeń bez możliwości kontaktu z osobą odwiedzającą, tzw. widzenia przez pleksę, tj. przezroczystą ściankę wykonaną z tworzywa sztucznego, obniżenie skazanemu otrzymywanego wynagrodzenia za pracę (do 25% , nie dłużej niż przez 3 miesiące), pozbawienie możliwości korzystania z widzeń i samoinkasującego aparatu telefonicznego na okres do 28 dni oraz najsurowsza z kar dyscyplinarnych, a mianowicie – umieszczenie skazanego w celi izolacyjnej na okres do 28 dni. Karanie dyscyplinarne będące elementem systemu penitencjarnego stanowi też czynnik autonomiczny wpływający na intensywność i treść kary pozbawienia wolności, a ujawniając się w toku wykonywania kary, ma wpływ na sytuację prawno-penitencjarną skazanego. Ukaranie dyscyplinarne może – i zazwyczaj tak jest – powodować zmniejszenie praw podmiotowych więźnia, pogarszać jego położenie i zmniejszać zasięg wolności, z którego skazany korzysta w więzieniu³⁷.

Z powyższych rozważań wprost wynika, że przynależność do podkultury więziennej jest sprzeczna z przepisami prawa. Ponadto aktywne uczestnictwo osadzonych może mieć również wpływ na późniejszy stosunek więźnia do obowiązującego porządku prawnego³⁸. Zdaniem Sądu Apelacyjnego w Krakowie o sygnaturze II AKa 47/17 „Resocjalizacja i zaniechanie popełniania przestępstw wymaga nie tylko respektowania warunków pozbawienia wolności, lecz także znacznie dalej idących zmian osobowości skazanego, przede wszystkim zerwania z poprzednim

³⁵ S. Lelental, op. cit., s. 386.

³⁶ K. Dąbkiewicz [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2020, art. 142.

³⁷ J. Śliwowski, *Sądowy nadzór penitencjarny*, Warszawa 1965, s. 24-28.

³⁸ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 23.03.2017 r., sygn. II AKa 47/17, LEX nr 2358154.

przestępczym trybem życia i zmiany praktykowanego systemu wartości. Przeczy temu uczestnictwo w podkulturze przestępczej, nie pozwala zatem uznać zachowania skazanego w czasie odbywania kary za »wyjątkowo dobre«. Jednak zgodnie z postanowieniem Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 25 października 2011 r. o sygnaturze II AKzW 808/11 samo deklarowanie przynależności do podkultury więziennej nie powinno mieć wpływu na negatywną prognozę kryminologiczną, w przypadku gdy dany osadzony ubiegający się o warunkowe przedterminowe zwolnienie zachowywał się podczas swojego pobytu w jednostce penitencjarnej w sposób należyty, zgodny z przepisami k.k.w. oraz regulaminem wykonywania kary pozbawienia wolności. Tego rodzaju sytuacje powinny być rozpatrywane pozytywnie w przypadku skazanych odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy oraz u których dotychczasowo nie zaobserwowano negatywnych zachowań, jakie występują u osadzonych uczestniczących w zjawisku „drugiego życia” zakładu karnego³⁹.

Pozbawienie wolności, w tym w warunkach podkultury więziennej, stwarza liczne sytuacje o charakterze deprivacyjnym i traumatyzującym, które znacząco wpływają na stan bezpieczeństwa osobistego osadzonych. Bezpieczeństwo w warunkach zakładu karnego może być zagrożone także przez działania lub zaniechania współosadzonych oraz funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej, a skrajnym przejawem tych zachowań jest przestępstwo znęcania nad pozbawionym wolności uregulowane w art. 247 k.k. Pewien wpływ w tym zakresie mogą mieć także osoby trzecie – rodzina, współnicy, środowisko rówieśnicze lub zawodowe⁴⁰. Na poziom bezpieczeństwa osobistego oddziaływać mogą także różnego rodzaju wydarzenia związane z funkcjonowaniem zakładów karnych lub mające miejsce na zewnątrz instytucji izolacyjnych, takie jak np. siła wyższa, stany nadzwyczajne, zagrożenie epidemiologiczne, zbiorowe wystąpienia osadzonych itp.

Dążąc do zapobiegania aktom przemocy osadzonych wobec osadzonych, dokonuje się ich klasyfikacji zgodnie z art. 82 k.k.w. poprzez stwarzanie warunków sprzyjających indywidualnemu postępowaniu ze skazanymi, zapobieganie szkodliwym wpływom skazanych zdemoralizowanych oraz zapewnienie skazanym bezpieczeństwa osobistego, wyboru właściwego systemu wykonywania kary, rodzaju i typu zakładu

³⁹ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 25.10.2011 r., sygn. II AKzW 808/11, OSASz 2012/4/45-50.

⁴⁰ Z. Hołda, [w:] Z. Hołda, K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Gdańsk 2005, s. 416.

karnego oraz rozmieszczenie skazanych wewnątrz zakładu karnego. Klasyfikacji skazanych dokonuje się, mając na względzie w szczególności: płeć, wiek, uprzednie odbywanie kary pozbawienia wolności, umyślność lub nieumyślność czynu, czas pozostałej do odbycia kary pozbawienia wolności, stan zdrowia fizycznego i psychicznego, w tym stopień uzależnienia od alkoholu, środków odurzających lub psychotropowych, stopień demoralizacji i zagrożenia społecznego czy rodzaj popełnionego przestępstwa. Podstawą klasyfikacji są w szczególności badania osobopoznawcze.

Zapewnienie skazanym bezpieczeństwa osobistego w czasie odbywania kary jest obowiązkiem administracji zakładu karnego, która zgodnie z art. 108 § 1 k.k.w. podejmuje w tym celu odpowiednie działania. Wśród nich znajduje się również monitorowanie zachowania skazanych na podstawie art. 73a k.k.w., które może mieć charakter wspomagający inne działania. Zadaniem monitoringu jest usprawnienie działania funkcjonariuszy Służby Więziennej w zakresie adekwatnej interwencji mającej na celu zapobieżenie zaistnieniu wypadków nadzwyczajnych na terenie zakładów karnych lub aresztów śledczych. Innym działaniem podejmowanym przez personel Służby Więziennej na rzecz bezpieczeństwa jest kontrola osobista więźniów. Podkreślić należy, że decyzja o zastosowaniu kontroli osobistej powinna być uzasadniona z punktu widzenia bezpieczeństwa, na co wskazywał Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu w wyrokach przeciwko Polsce⁴¹.

Wskazać należy, że z punktu widzenia przynależności do podkultury więziennej istotne są jedynie cztery zakazy zawarte w art. 116a k.k.w.: zakaz przynależności do nieformalnych grup zorganizowanych, zakaz posługiwania się gwarą przestępców, zakaz robienia tatuażu oraz zakaz dokonywania aktów autoagresywnych. Wszystkie te zakazy stanowią niejako istotę podkultury więziennej⁴².

⁴¹ Zob. wyrok Świdzki przeciwko Polsce z 16.02.2016 r., skarga nr 5532/10, par. 60-61.

⁴² A. Michalska, D. Michalski, op. cit., s. 30.

Zakaz uczestniczenia osadzonych w grupach zorganizowanych bez zgody lub wiedzy administracji zakładu

Grupą nieformalną jest tzw. „grypsera”, ponieważ osoby w niej uczestniczące nie otrzymują zgody od administracji zakładu na uczestnictwo w niej, tym samym przystępują do podkultury bez jej oficjalnej wiedzy. Wyraz temu twierdzeniu nadał Sąd Apelacyjny w Krakowie w swoich dwóch postanowieniach: z dnia 6 lutego 2003 r. o sygnaturze II AKz 4/03, w którym wyraził wprost pogląd, iż uczestnictwo w podkulturze więziennej sprzeciwia się regulaminowi odbywania kary pozbawienia wolności⁴³ oraz z dnia 20 września 2006 r. o sygnaturze II AKz 632/06, w którym sąd wyraził dalej idący pogląd, wskazując, że przynależność do podkultury więziennej już z samego założenia sprzeciwia się regulaminowi odbywania kary pozbawienia wolności, a tym samym nie pozwala na uznanie zachowania skazanego za pozytywne i prognozuje jego dalszy negatywny stosunek do obowiązującego prawa⁴⁴.

Zakaz posługiwania się gwarą przestępców i wykonywania tatuaży

Kolejny zakaz obejmujący swoim oddziaływaniem zjawisko podkultury związany jest z zakazem używania gwary przez przestępców. W języku potocznym nazywana jest ona „grypserą”. Jest terminem używanym również do określania wszystkich uczestniczących w podkulturze więziennej. Pierwotną funkcją gwary używanej między uczestnikami podkultury więziennej było ukrycie treści rozmów przed funkcjonariuszami Służby Więziennej. Z tego też powodu wśród zakazów funkcjonujących w zakładzie karnym znalazł się zakaz jej używania. W zakładzie karnym jako instytucji totalnej administracja kontroluje wszystkie aspekty życia skazanych, ponieważ nierozumienie przez funkcjonariuszy treści rozmów między uczestnikami mogłoby mieć niepożądane skutki nie tylko

⁴³ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 06.02.2003 r., sygn. II AKz 4/03, LEX nr 78565.

⁴⁴ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 20.09.2006 r., sygn. II AKz 632/06, LEX nr 208201.

w procesie resocjalizacji, lecz także w skrajnych przypadkach w funkcjonowaniu całej jednostki⁴⁵.

Mając na względzie, że gwara podkultury więziennej nierozzerwalnie związana jest z używaniem słów powszechnie uznawanych za obelżywe, osoba wypowiadająca takie słowa pod adresem funkcjonariusza Służby Więziennej nie tylko przekroczy regulamin wykonywania kary pozbawienia wolności, lecz także może popełnić czyn zabroniony stypizowany w art. 226 k.k. polegający na znieważeniu funkcjonariusza publicznego podczas i w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, za popełnienie którego grozi grzywna, kara ograniczenia wolności bądź pozbawienia wolności do roku.

Odnosząc się do zakazu wykonywania tatuaży, podkreślić należy, że dotyczy on nie tylko tatuaży wykonywanych w ramach podkultury więziennej, lecz wszystkich tatuaży wykonywanych na terenie zakładu karnego. Przedmiotowy zakaz dotyka jednak w sposób szczególnie „grypsery”, ponieważ tatuaż jest jednym z elementów swoistego „folkloru” podkultury więziennej. Wskazać należy, że u podstaw tego zakazu znajdują się względy higieniczno-sanitarne i zdrowotne osób osadzonych.

Zakaz powodowania uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia

W kontekście analizowanego zakazu wskazać należy, że konsekwencjami uszkodzeń ciała dokonanych w związku z przynależnością do podkultury więziennej, w celu wymuszenia decyzji administracji zakładu czy też innego organu wykonawczego, lub będących próbą uchylenia się od wykonania jakiegoś obowiązku, może być obciążenie skazanego kosztami leczenia – odpowiednio w całości lub części – przez sąd penitencjarny.

Przepis art. 119 k.k.w. stwarza sądowi jedynie możliwość obciążenia skazanego kosztami związanymi z leczeniem. Oznacza to, że nawet w przypadku ustalenia, iż zachowanie skazanego miało charakter instrumentalny, decyzja w przedmiocie kosztów związanych z leczeniem

⁴⁵ A. Michalska, D. Michalski, op. cit., s. 30-31.

samouszkodzenia powinna być podejmowana bardzo ostrożnie⁴⁶. Sąd podejmujący decyzję o obciążeniu skazanego, który spowodował samo-okaleczenie w celu wymuszenia określonego działania czy zaniechania organu wykonawczego kosztami związanymi z leczeniem, powinien wziąć pod uwagę wszystkie okoliczności, w których doszło do samouszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, w szczególności stan psychiczny skazanego. Niezbędne jest też ustalenie, czy zachowanie skazanego skierowane przeciwko własnemu życiu lub zdrowiu ma rzeczywisty związek z działaniami organów wykonawczych⁴⁷.

Zachowania przemocowe więźniów wobec współosadzonych

Przybliżony obraz zjawisk zagrażających bezpieczeństwu osobistemu osadzonych można odnaleźć w oficjalnych statystykach prowadzonych przez Centralny Zarząd Służby Więziennej⁴⁸. W analizowanym okresie kategorią zdarzeń agresywnych najczęściej występujących w jednostkach penitencyjnych były bójki i pobicia, których najwyższą liczbę odnotowano w roku 2017 – wówczas odnotowano aż 1 102 zdarzenia, a uczestniczących było 2 445 osadzonych. Jest to tendencja wzrostowa aż od 2008 roku, co może wskazywać na znaczącą brutalizację życia w jednostkach penitencyjnych lub też na poprawę działania funkcjonariuszy Służby Więziennej, którzy z roku na rok działają coraz sprawniej i wykrywają coraz więcej niepożądanych zachowań.

Zwrócić uwagę należy również na zaskakująco niską liczbę bójek i pobić, jaką odnotowano w latach 2020-2021, wynoszącą zaledwie 73 zdarzenia tego typu. Powyższe może być wynikiem wdrożenia w życie przez personel więzienny reguł postępowania wynikających z Zarządzenia nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej, zawierającego otwarty katalog czynności, jakie więźniocy powinni podjąć, aby przeciwdziałać wzajemnej demoralizacji osadzonych, negatywnym przejawom podkultury przestępczej, występowaniu zachowań agresywnych i samoagresji. Przeciwdziałanie negatywnym zachowaniom osadzonych powinno odbywać się w sposób kompleksowy poprzez stworzenie dostosowanych

⁴⁶ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 30.12.2008 r., sygn., II AKz w 1069/08, LEX nr 477849.

⁴⁷ K. Postulski, op. cit., Warszawa 2017, art. 119.

⁴⁸ Centralny Zarząd Służby Więziennej jest jednostką organizacyjną Służby Więziennej kierowaną przez Dyrektora Generalnego będącego organem Służby Więziennej.

do specyfiki zakładu karnego systemowych rozwiązań organizacyjnych ujętych między innymi w szczegółowych instrukcjach przeciwdziałania podkulturze przestępczej i opracowanych dla poszczególnych stanowisk, z uwzględnieniem specyfiki poszczególnych posterunków aktualizowanych w miarę potrzeb.

W chwili obecnej liczba zachowań polegających na znęcaniu się nad współosadzonym jest stała. W latach 2017-2018 wynosiła dokładnie 41 przypadków, podczas gdy w latach 2019-2021 liczba takich incydentów wyraźnie zmalała. Na stałym poziomie utrzymują się przypadki zgwałcenia osadzonego, które jednak mają charakter incydentalny.

Zdarzenia nadzwyczajne w polskich więzieniach w latach 2017-2022

Liczba osadzonych w Polsce w latach 2017 – 2022	73 822	72 204	74 564	70 716	71 209	72 203
	2017 r.	2018 r.	2019 r.	2020 r.	2021 r.	2022 r.
Rodzaj zdarzenia						
Napaść na funkcjonariusza	112	148	139	128	126	99
Zgwałcenie osadzonego	2	1	2	3	2	4
Znęcanie się nad współosadzonym	41	41	32	18	13	9
Bójka lub pobicie	1102	127	132	73	73	79
Usiłowanie dokonania samobójstwa	186	168	173	107	125	114
Zgon osadzonego	111	169	135	146	160	177

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Centralnego Zarządu Służby Więziennej dostępnych pod adresem: <https://www.sw.gov.pl/dzial/statystyka> (dostęp: 06.03.2023 r.) oraz wyników kontroli Najwyższej Izby Kontroli dostępnych pod adresem: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,22869,vp,25572.pdf> (dostęp: 06.03.2023 r.).

Niepokojący jest natomiast stały poziom napaści na funkcjonariuszy Służby Więziennej. Zauważyć można, że **w ciągu analizowanego okresu miała miejsce spora liczba napaści na personel więzienny, co wskazuje, że mamy do czynienia z brutalizacją życia w polskich jednostkach penitencjarnych.**

Zachowania przemocowe więźniów wobec funkcjonariuszy Służby Więziennej

Biorąc pod uwagę, jak ważna jest problematyka pracy funkcjonariuszy postrzegana zarówno przez pryzmat miejsca pracy, roli zawodowej, jak i służby lub powinności, wskazać należy, że praca funkcjonariusza jest ważną społecznie misją. Powyższe implikuje konieczność stałego rozwijania form kształcenia, doskonalenia i wspierania funkcjonariuszy w ich pracy, co jest nierozdzielnie powiązane z kwestią wielowymiarowej refleksji nad problematyką systemów penitencjarnych⁴⁹. Realizacja tej ważnej społecznie misji możliwa jest przy zapewnieniu odpowiedniego stopnia bezpieczeństwa osobistego funkcjonariuszy Służby Więziennej.

Bezpieczeństwo osobiste personelu więziennego rozumieć należy jako stan dający gwarancję prawną ochrony nietykalności każdego funkcjonariusza i pracownika Służby Więziennej, przy jednoczesnym braku potencjalnych zagrożeń. Zapewnienie bezpieczeństwa tej grupie zawodowej zależy od wielu czynników związanych z funkcjonowaniem Służby Więziennej oraz od zdarzeń mogących wystąpić w czasie wykonywania codziennych obowiązków służbowych⁵⁰.

Zakres podmiotowy i przedmiotowy zdarzeń mogących wystąpić w Służbie Więziennej normuje Zarządzenie nr 100/22 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 29 grudnia 2022 r. w sprawie ustalenia organizacji służby dyżurnej w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej, w tym sposobu i trybu informowania o zdarzeniach, które wystąpiły w Służbie Więziennej oraz ustalenia sposobu i trybu przeprowadzenia czynności sprawdzających dotyczących tych zdarzeń, oraz sposobu ich dokumentowania.

Zgodnie z § 2 ust. 1 przywołanego zarządzenia, zdarzeniem mogącym wystąpić w Służbie Więziennej jest „zagrożenie lub naruszenie bezpieczeństwa jednostki organizacyjnej Służby Więziennej lub konwojowania, zagrożenie dla zdrowia lub życia osoby pozbawionej wolności, funkcjonariusza Służby Więziennej lub pracownika Służby Więziennej, a także naruszenie prawa przez wymienionych, ściągane z urzędu”.

⁴⁹ Zob. J.J. Czarkowski, M. Strzelec, *Praca badacza penitencjarysty*, Warszawa 2020.

⁵⁰ E. Witkowska-Grabias, K. Wierzbicki, *Bezpieczeństwo personelu jednostek penitencjarnych – napaści na funkcjonariuszy Służby Więziennej w latach 2009-2020*, [w:] *The Prison Systems Review*, nr 111, Warszawa 2021, s. 10.

Do zdarzeń mogących wystąpić w Służbie Więziennej, zgodnie z załącznikiem nr 1 do przedmiotowego zarządzenia, zalicza się między innymi: napaść na jednostkę organizacyjną lub na konwój realizowany przez Służbę Więzienną, wzięcie zakładnika na terenie jednostki organizacyjnej lub podczas konwoju realizowanego przez Służbę Więzienną, bunt osób pozbawionych wolności lub naruszenie porządku na terenie jednostki organizacyjnej, samobójstwo osoby pozbawionej wolności, zgon funkcjonariusza lub pracownika podczas wykonywania czynności służbowych, napaść na funkcjonariusza lub pracownika bądź naruszenie ich nietykalności cielesnej.

W świetle polskiego ustawodawstwa funkcjonariusz Służby Więziennej posiada status funkcjonariusza publicznego. Czyny zabronione, godzące w bezpieczeństwo funkcjonariuszy Służby Więziennej zostały stypizowane w Kodeksie karnym, wśród których wyróżnia się naruszenie nietykalności funkcjonariusza oraz czynną napaść. Poza regulacjami zawartymi w przepisach Kodeksu karnego w zakresie ochrony prawnej przysługującej funkcjonariuszom publicznym regulacje odnoszące się bezpośrednio do kadry więziennej znalazły się również w ustawie o Służbie Więziennej.

Zgodnie z dyspozycją art. 164 ust. 1 ustawy o SW „funkcjonariusz podczas i w związku z wykonywaniem obowiązków służbowych korzysta z ochrony prawnej przewidzianej w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny dla funkcjonariuszy publicznych”. W ramach obrony przed napaścią ze strony osadzonych funkcjonariusze są zobowiązani do korzystania z przysługujących im uprawnień, do których zalicza się między innymi stosowanie środków przymusu bezpośredniego, których użycie przez funkcjonariuszy Służby Więziennej jest dopuszczalne w okolicznościach określonych w ustawie o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej⁵¹. W szerokim katalogu środków przymusu bezpośrednio znajdują się między innymi: siła fizyczna, kajdanki, kaftan bezpieczeństwa, pas obezwładniający, pałka służbowa czy chemiczne środki obezwładniające. Środki te można użyć lub wykorzystać w przypadku konieczności podjęcia co najmniej jednego z działań, do których ustawodawca zaliczył między innymi: wyegzekwowanie wymaganego prawem zachowania zgodnie z wydanym przez uprawnionego poleceniem; odparcie bezpośredniego, bezprawnego zamachu na życie, zdrowie lub wolności

⁵¹ Ustawa z 24.05.2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (Dz. U. z 2023 r., poz. 202).

uprawnionego lub innej osoby; przeciwdziałanie czynnościom zmierzającym bezpośrednio do zamachu na życie, zdrowie lub wolność uprawnionego lub innej osoby; przeciwdziałanie naruszeniu porządku lub bezpieczeństwa publicznego; pokonanie czynnego oraz biernego oporu czy też przeciwdziałanie czynnościom zmierzającym do autoagresji⁵². Jednym z warunków skutecznego i właściwego użycia środków przymusu bezpośredniego przez funkcjonariuszy Służby Więziennej jest posiadanie przez nich wymaganej wiedzy i umiejętności.

Zespół uwarunkowań oraz czynników występujących w instytucji więziennej ma istotne znaczenie dla kształtowania systemu bezpieczeństwa, a także postępowania osadzonych, w tym potencjalnych sprawców napaści na personel więzienny.

Działania antyprzemocowe na rzecz poprawy bezpieczeństwa w polskich więzieniach

W ostatnich latach administracja rządowa i administracja Służby Więziennej wdrożyły w życie szereg rozwiązań mających na celu poprawę bezpieczeństwa wśród społeczności więziennej. Efektem przyjętych rozwiązań ma być nie tylko poprawa bezpieczeństwa i warunków bytowych osadzonych w więzieniach, lecz także readaptacja społeczna więźniów.

Służba Więzienna, jako formacja, została wyposażona w nowoczesny sprzęt, taki jak: kamizelki, kaski ochronne, kajdanki, uzbrojenie, elektroniczne kompleksowe systemy zabezpieczeń zakładów karnych i aresztów śledczych, urządzenia do prześwietlania paczek i bagaży, a także do wykrywania narkotyków, na podstawie rządowego projektu ustawy o ustanowieniu „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach 2017-2020”⁵³ oraz „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach

⁵² Ibidem.

⁵³ Ustawa z 15.12.2016 r. o ustanowieniu „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach 2017-2020” (Dz. U. z 2020 r., poz. 829) „Wdrożenie Programu ma na celu stworzenie dla Służby Więziennej optymalnych warunków do realizacji jej zadań ustawowych oraz istotną poprawę sprawności i skuteczności jej działania, co pozwoli na podniesienie poziomu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa i ochrony obywateli”, w ramach tego Programu przeznaczono ponad 1,5 mld złotych na poprawę bezpieczeństwa zakładów karnych i aresztów śledczych.

2022-2025”⁵⁴, zakładających poprawę bezpieczeństwa jednostek penitencjarnych.

Innym projektem realizowanym z ramienia Ministra Sprawiedliwości jest program „Praca dla więźniów”, którego celem jest readaptacja społeczna więźniów i zmniejszenie wskaźnika powrotności do przestępstwa. Zadania związane z readaptacją społeczną są realizowane w głównej mierze przez Służbę Więzienną. Program „Praca dla więźniów” oparty jest na następujących aktach prawnych: ustawie o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności⁵⁵, ustawie k.k.w. oraz rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości w sprawie Funduszu aktywizacji zawodowej skazanych oraz rozwoju przywieziennych zakładów pracy⁵⁶. Program składa się z trzech filarów, a zgodnie z pierwszym zakładane jest zbudowanie w latach 2016-2023 40 hal przemysłowych zlokalizowanych przy zakładach karnych i aresztach śledczych, w których pracować będą więźniowie⁵⁷.

Jednym z podstawowych warunków, a jednocześnie wyznaczników skutecznej readaptacji, a finalnie reintegracji społecznej, jest praca z osadzonymi ukierunkowana na transformację myślenia przestępczego w nieprzestępcze⁵⁸. Jak wskazuje B.M. Nowak „Brak wspomaganie readaptacyjnego, wspomaganie niewystarczające lub nieadekwatne do indywidualnych potrzeb osób skazanych (zarówno na etapie odbywania kary izolacji, jak i po jej zakończeniu i powrocie do środowiska życia na wolności) skutkują niewydolnością systemową oraz generują u części byłych więźniów »odrodzenie« myślenia przestępczego, a następnie wcielenie się na nowo w rolę przestępcy i jej urzeczywistnienie”.

W celu osiągnięcia lepszych efektów resocjalizacji i przygotowania skazanych do samodzielnego radzenia sobie po wyjściu na wolność, z ukierunkowaniem na kształtowanie poczucia skuteczności własnej w zakresie konstruktywnego, akceptowanego społecznie przystosowania do życia społecznego, Służba Więzienna podjęła się realizacji

⁵⁴ Na podstawie ustawy z 17.12.2021 r. o ustanowieniu „Programu modernizacji Policji, Straży Granicznej, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Ochrony Państwa w latach 2022-2025”, o ustanowieniu „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach 2022-2025” oraz o zmianie ustawy o Policji i niektórych innych ustaw (Dz. U., poz. 2448).

⁵⁵ Ustawa z 28.08.1997 r. o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności (Dz. U. z 2023 r., poz. 200).

⁵⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 8.06.2021 r. w sprawie Funduszu aktywizacji zawodowej skazanych oraz rozwoju przywieziennych zakładów pracy (Dz. U. poz. 1078).

⁵⁷ W 2019 r. było 18 hal produkcyjnych, w których pracują więźniowie. Na 31.05.2019 r. było zatrudnionych osadzonych 37 311, z czego 16 817 odpłatnie, a 20 494 nieodpłatnie.

⁵⁸ B.M. Nowak, *(Nie)skazani na wykluczenie. Od patologii do normy zachowań społecznych*, Warszawa 2020, s. 83.

projektu dotyczącego aktywizacji osób przebywających w zakładach karnych. Przedmiotowy projekt „**Podniesienie kwalifikacji zawodowych więźniów w celu ich powrotu na rynek pracy po zakończeniu odbywania kary pozbawienia wolności**” realizowany był przez więziennictwo w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014-2020. Nadrzędnym celem realizowanego przez Służbę Więzienną projektu był wzrost aktywności zawodowej i społecznej więźniów oraz zwiększenie ich zdolności do pozyskania zatrudnienia. Zdaniem B.M. Nowak „Tylko w ten sposób, poprzez odpowiednie wzmocnienie kompetencyjne oraz wyposażenie osadzonych w umiejętności samodzielnie radzenia sobie z problemami, można zapobiegać bezradności i postawom roszczeniowym osób opuszczających zakłady karne oraz zapobiegać ich zachowaniom ryzykownym i patologicznym”⁵⁹.

Opisane wyżej działania mające na celu readaptację społeczną więźniów przekładają się na obniżoną powrotność do przestępstwa. Ze statystyk Ministerstwa Sprawiedliwości opublikowanych w 2018 roku wynika, że w latach 2014-2018 ponowne przestępstwo w ciągu pierwszego roku popełniło 17,3% skazanych (tj. 8 tys. 451 osób), którzy zakończyli odbywanie kary pozbawienia wolności w 2012 roku oraz 38,9% (tj. 19 tys. 32 osoby) w ciągu 5 lat od wyjścia na wolność. W porównaniu z innymi państwami Unii Europejskiej ogólny wskaźnik recydywy w Polsce nie jest jednak dramatycznie wysoki. Skazani opuszczający polskie więzienia rzadziej niż w innych krajach europejskich powracają do przestępstwa.

Kolejnym działaniem sukcesywnie realizowanym przez polską Służbę Więzienną jest likwidowanie cel powyżej 10 osób. Zdaniem Rzecznika Praw Obywatelskich⁶⁰ umieszczanie skazanych w takich celach powoduje wzrost napięcia i stresu prowadzących do sytuacji konfliktowych. Nie bez znaczenia jest również bardzo mała aktywność poza celą takich osób w zakładach karnych typu zamkniętego. Każdy konflikt jest zagrożeniem dla wewnętrznego bezpieczeństwa więzienia i bezpieczeństwa osobistego osadzonego. Cierpią przede wszystkim więźniowie słabsi, zajmujący z różnych powodów niższą pozycję w grupie. Do znęcania się fizycznego i psychicznego dochodzi najczęściej właśnie w celach wieloosobowych.

⁵⁹ Ibidem, s. 58.

⁶⁰ Rzecznik Praw Obywatelskich jest konstytucyjnym organem stojącym na straży wolności i praw człowieka i obywatela określonych w Konstytucji RP oraz w innych aktach normatywnych. Zakres i sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich określa ustawa z 15.07.1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (Dz. U. z 2020 r., poz. 627 i z 2021 r., poz. 696). Zgodnie z art. 8 ust. 2 tej ustawy Rzecznik regularnie sprawdza sposób traktowania osób pozbawionych wolności.

Tym samym Rzecznik postanowił, że skargi osadzonych na odbywanie kary w celach większych niż 10-osobowe będą uznawane w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich za uzasadnione w związku z naruszeniem prawa do humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności.

Zdaniem Rzecznika Praw Obywatelskich warunki sanitarno-higieniczne panujące w kilkunastoosobowych celach są niezgodne z:

- 1) kodeksową zasadą wykonywania kar i środków zapobiegawczych w sposób humanitarny, z poszanowaniem godności ludzkiej;
- 2) stanowiskiem Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom (CPT), z którego wynika, że m.in. „duże cele wieloosobowe nieodłącznie wiążą się z brakiem prywatności życia codziennego osadzonych. Ponadto, istnieje wysokie ryzyko zastraszenia i przemocy”;
- 3) Regułą 19.3 Europejskich reguł więziennych, zgodnie z którą więźniowie powinni mieć bezpośredni dostęp do pomieszczeń sanitarnych, które są higieniczne i respektują prywatność;
- 4) Regułą 15 Reguł Mandeli, która stanowi, że urządzenia sanitarne będą odpowiednie do zapewnienia każdemu więźniowi możliwości zaspokojenia potrzeb naturalnych w czysty i przyzwoity sposób.

Nadmienić należy, że zgodnie z art. 110 § 2 k.k.w. minimalna powierzchnia na jednego osadzonego w celi nie może być mniejsza niż 3 m², co stanowi jedną z mniejszych powierzchni pośród innych krajów europejskich. Problem ten dodatkowo pogarsza fakt, iż więźniowie, którzy nie pracują lub nie biorą udziału w programach resocjalizacyjnych, zazwyczaj mogą przebywać poza celą minimum godzinę dziennie⁶¹. Zgodnie z postulatem Komitetu ONZ Przeciwko Torturom (CAT) Polska powinna podjąć działania, w tym zwiększające pojemność więzień, w celu zapewnienia zgodności z europejskim standardem co najmniej czterech metrów kwadratowych powierzchni mieszkalnej dla każdego zatrzymanego⁶².

W przedmiotowym zakresie zapadło orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 12 lipca 2018 r.⁶³, sygnatura 11757/15 (Wołosowicz przeciwko Polsce), zgodnie z którego tezą domniemanie naruszenia artykułu 3 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności powstaje, gdy przestrzeń osobista dostępna dla osadzonego

⁶¹ Raport Podkomitetu ONZ Przeciwko Torturom (SPT) z wizyty w Polsce, CAT/OP/POL/ROSP/1, par. 80 i 81.

⁶² Committee against Torture, Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic reports of Poland, 23 December 2013, CAT/C/POL/CO/5-6, par. 19.

⁶³ Por. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 12.07.2018 r., sygnatura 47580/13 (Oleksa przeciwko Polsce).

w celi wieloosobowej spadnie poniżej 3 m². Domniemanie to może zostać obalone jedynie wówczas, gdyby wystąpiły łącznie następujące warunki: krótkie, okazjonalne i nieznaczne ograniczenie przestrzeni osobistej wraz z towarzyszącą im wystarczającą swobodą poruszania się i adekwatne zajęcia poza celą oraz to, że ograniczenie następuje w placówce penitencjarnej o ogólnym odpowiednim standardzie.

Aktualnie polska Służba Więzienna prowadzi nieustanne działania zmierzające do stałej poprawy warunków w zakładach karnych i aresztach śledczych, w tym poprzez przedsięwzięcia inwestycyjno-remontowe polegające na poprawie warunków sanitarno-bytowych w celach.

Wnioski i rekomendacje

Reasumując, stwierdzić należy, że przemoc w polskich więzieniach jest wciąż zjawiskiem powszechnym, występującym zarówno w relacji między osadzonymi oraz w odniesieniu do personelu więziennego. Przemoc w środowisku więziennym jest zjawiskiem złożonym, mającym swoje podłoże nie tylko w organizacji instytucji, jaką jest więzienie, lecz także wymiarze psychospołecznym.

Poza kontynuacją dotychczas przedsięwziętych działań przez administrację rządową i administrację Służby Więziennej większy nacisk należałoby położyć na działania mające na celu umożliwienie osadzoneму podtrzymywania i poprawy jego relacji z pozostającymi na wolności osobami bliskimi oraz rodziną. Zapewnienie dostępu osób pozbawionych wolności do prawników, lekarzy oraz kontaktu z przyjaciółmi lub członkami rodziny tworzy bardziej otwarte środowisko przetrzymywania, które pomaga zapobiegać przemocy wewnątrzwięziennej. Ponadto zapewnienie osadzonemu możliwości utrzymywania kontaktu z rodziną poprzez wizyty, rozmowy telefoniczne i korespondencję jest podstawowym prawem osadzonego ustanowionym w art. 102 pkt 2 k.k.w., które dodatkowo może zapewniać mu istotne wsparcie i pomagać w ponownej, pozytywnej i trwałej integracji po zwolnieniu.

Jako inne rekomendowane działanie o charakterze prewencyjnym należy uznać odpowiednio realizowane prawo do informacji i mechanizm skargowy, zawarte kolejno w art. 101 i 103 k.k.w. Otrzymanie przez osobę pozbawioną wolności zrozumiałych i aktualnych informacji o istotnych kwestiach, np. przysługujących prawach, obowiązujących procedurach,

sposobie składania skarg, zwiększa jej poczucie bezpieczeństwa, pozwala odgrywać aktywną rolę w zabezpieczaniu własnych praw, ułatwia dostęp do mechanizmów skargowych, przez co pełni rolę prewencyjną w zapobieganiu przemocy. Szczególnie istotna jest tutaj sytuacja cudzoziemców, którzy najczęściej nie znają języka polskiego oraz prawa i procedur obowiązujących w Polsce.

W realizacji powyższych działań powinien uczestniczyć odpowiednio dobrany i wyszkolony personel penitencjarny, wykonujący swoje obowiązki bez uciekania się do przemocy. Właściwa obsada kadrowa stanowi skuteczną gwarancję chroniącą więźniów przed przemocą, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem, która dzięki swojej wiedzy i doświadczeniu oraz możliwości codziennego kontaktu z osadzonymi ma możliwość bieżącego monitorowania ich zachowania i odnotowywania niepokojących sygnałów świadczących o złym traktowaniu, a także podjęcia skutecznych środków zaradczych w przypadku stwierdzenia zdarzeń o charakterze przemocowym. Kierownictwo jednostek penitencjarnych powinno prowadzić aktywną działalność edukacyjną i budować kulturę sprzeciwu wobec przemocy, która powinna być postrzegana jako niedopuszczalny brak profesjonalizmu, rzutujący na wizerunek całej Służby Więziennej.

Niewątpliwie w świetle powyższych rozważań niezbędne jest kontynuowanie przez polską administrację rządową i administrację Służby Więziennej dotychczas podjętych działań, a ponadto podjęcie nowych aktywności, polegających między innymi na projektowaniu dodatkowych instrumentów prawno-organizacyjnych, których wdrożenie przyczyniłoby się do poprawy bezpieczeństwa osobistego funkcjonariuszy, pracowników Służby Więziennej oraz osadzonych, co w rezultacie dałoby asumpt do zminimalizowania skali zdarzeń przemocy w środowisku więziennym.

Bibliografia

- Arendt H., *Eichmann w Jerozolimie: rzecz o banalności zła*, Kraków 1987.
- Banaszak B., Jabłoński M., [w:] *Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 r.*, red. J. Boć, Wrocław 1998.
- Czarkowski J. J., Strzelec M., *Praca Badacza Penitencjarysty*, Warszawa 2020.
- Dąbkiewicz K., [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2020.
- Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Warszawa 2009.
- Gilligan J., *Wstyd i przemoc. Refleksje nad śmiertelną epidemią*, Poznań 2001.
- Goffman E., *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, W. Derczyński, Jasińska-Kania A., Szacki J. (red.), Warszawa 1975.
- Garlicki L., komentarz do art. 30, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. II, Warszawa 2016.
- Hołda Z., [w:] Hołda J., Hołda Z., *Prawo karne wykonawcze*, Kraków 2006.
- Hołda Z., [w:] Hołda Z., Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Gdańsk 2005.
- Kalisz T., *Kara pozbawienia wolności w perspektywie rozważań penologicznych i psychospołecznych*, [w:] *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, Rzepliński A., Rzeplińska I., Niełacznna M., Wiktorska P. (red.), Warszawa 2013.
- Kalisz T., *Znęcanie się nad osobą pozbawioną wolności. Bezpieczeństwo osobiste skazanych*, [w:] *Wrocławskie Studia Erazmiańskie*, zeszyt XI, Wrocław 2017.
- Korwin-Szymanowski G., *Zdarzenia nadzwyczajne w liczbach*, [w:] „Forum Penitencjarne” 2013, nr7. Krahè B., *Agresja*, Gdańsk 2005.
- Lelental S., *Kodeks Karny Wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2014.
- Machel H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Kraków 2006.
- Michalska A., Michalski D., *Zachowania niepożądane w zakładach karnych. Wybrane zagadnienia*, Warszawa-Olsztyn 2020.
- Nowak B. M., *(Nie)skazani na wykluczenie. Od patologii do normy zachowań społecznych*, Warszawa 2020.
- Pospiszyl I., *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994.
- Postulski K., *Kodeks Karny Wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2017.
- Przybyliński S., *Podkultura więzienna – wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Kraków 2005.
- Rode D., *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*, Katowice 2010.
- Sarnecki P., komentarz do art. 41, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. II, wyd. 2, Warszawa 2016.

Szaszkiewicz M., *Tajemnice grypsarki*, Kraków 1997.

Śliwowski J., *Sądowy nadzór penitencjarny*, Warszawa 1965.

Witkowska-Grabias E., Wierzbicki K., *Bezpieczeństwo personelu jednostek penitencjarnych – napaści na funkcjonariuszy Służby Więziennej w latach 2009-2020*, [w:] „The Prison Systems Review” 2021.

Zimbardo P., *Efekt Lucyfera. Dlaczego dobrzy ludzie czynią zło?*, Warszawa 2008.

Akty prawne:

Ustawa z 2.04.1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2022 r., poz. 1138 ze zm.). Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127).

Ustawa z 28.08.1997 r. o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności (Dz. U. z 2023 r., poz. 200).

Ustawa z 9.04.2010 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. z 2022 r., poz. 2470 ze zm.). Ustawa z 24.05.2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (Dz. U. z 2023 r., poz. 202).

Ustawa z 15.12.2016 r. o ustanowieniu „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach 2017-2020” (Dz. U. z 2020 r., poz. 829).

Ustawa z 17.12.2021 r. o ustanowieniu „Programu modernizacji Policji, Straży Granicznej, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Ochrony Państwa w latach 2022-2025”, o ustanowieniu „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach 2022-2025” oraz o zmianie ustawy o Policji i niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 2448).

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, uzup. Dz. U. z 1995, Nr 36, poz. 175, zm. Dz. U. z 1998 Nr 147, poz. 962). Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

Konwencja Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania z 1984 r. (Dz. U. z 1989 r. Nr 63, poz. 378).

Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu z 1987 r. (Dz. U. z 1995 r. Nr 46, poz. 238).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 8.06.2021 r. w sprawie Funduszu aktywizacji zawodowej skazanych oraz rozwoju przywieziennych zakładów pracy (Dz. U., poz. 1078).

Orzecznictwo:

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 5.03.2003 r., K 7/01 oraz z 7.03.2007 r., K 28/05.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 31.03.2015 r., U 6/14.

- Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 06.02.2003 r., sygn. II AKz 4/03, LEX nr 78565.
- Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 20.09.2006 r., sygn. II AKz w 632/06, LEX nr 208201.
- Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 30.12.2008 r., sygn., II AKz w 1069/08, LEX nr 477849.
- Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 25.10.2011 r., sygn. II AKz w 808/11, OSASz 2012/4/45-50.
- Uchwała Sądu Najwyższego z 18.10.2011 r., sygn. III CZP 25/11.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 23.03.2017 r., sygn. II AKa 47/17, LEX nr 2358154.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 16.02.2016 r., skarga nr 5532/10 (Świdzki przeciwko Polsce).
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 12.07.2018 r., sygnatura 47580/13 (Oleksa przeciwko Polsce).
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 12.07.2018 r., sygnatura 11757/15 (Wołosowicz przeciwko Polsce).

Pozostałe źródła w wydaniu elektronicznym:

- Committee against Torture, Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic reports of Poland, 23 December 2013, CAT/C/POL/CO/5-6, par. 19. Dane Centralnego Zarządu Służby Więziennej dostępne pod adresem: <https://www.sw.gov.pl/dzial/statystyka> (dostęp: 06.03.2023 r.).
- Informacja o wynikach kontroli Najwyższej Izby Kontroli, *Bezpieczeństwo osadzonych*, KPB.430.002.2020, Nr ewid. 52/2020/P/19/040/KPB, dostępna pod adresem: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,22869,vp,25572.pdf> (dostęp: 06.03.2023 r.).
- Raport Podkomitetu ONZ Przeciwko Torturom (SPT) z wizyty w Polsce, CAT/OP/POL/ROSP/1, par. 80 i 81.
- Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych (Reguły Mandeli) <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/reguly-nelsona-mandeli> (dostęp: 12.02.2023 r.).
- Zarządzenie nr 100/22 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 29 grudnia 2022 r. w sprawie ustalenia organizacji służby dyżurnej w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej, w tym sposobu i trybu informowania o zdarzeniach, które wystąpiły w Służbie Więziennej oraz ustalenia sposobu i trybu przeprowadzenia czynności sprawdzających dotyczących tych zdarzeń, oraz sposobu ich dokumentowania.

